

DRVOREDI U SPLITU

AVENUS IN SPLIT

D. Grgurević

SAŽETAK

Članak smo podijelili u dva dijela:

Pregled povijesti splitskih drvoreda ili reminiscencija na prošlost

Pogled u budućnost

Sa sigurnošću možemo govoriti o drvoredima u Splitu od 1847. godine, kada je poznati arhitekt V. Andrić izradio urbanistički plan grada na kome su prikazani i drvoredi, od kojih i danas postoji drvored platana u Zagrebačkoj ulici.

Snažni zamah sadnje drvoreda u splitskim ulicama dogodio se dvadesetih godina prošlog stoljeća. Na današnjoj obali Hrvatskog narodnog preporoda posječene su murve-dudovi (*Morus alba-L*) i posađene palme. Ove palme, prvenstveno kanarskadamulja, (*Phoenix canariensis-Chabaud*) od tada se nekritički sade duž pristaništa primorskih gradova. Drugi, na žalost, možda i lošiji polet sadnje dogodio se nakon II svj. rata. Tada se u duhu socrealizma tražilo «svestablo» koje će ispuniti sve krajobrazne i urbanističke zahtjeve, uz brzi rast i na kraju drvo koje bi se moglo dobro iskoristiti.

Odabrana je (vjerovali ili ne!) kanadska topola (*Populus canadensis-Asch*) koja ni približno nije ispunila očekivanja, već je čak bila i alergogena. Pravilan pristup drvosadnji ulica Splita zbilo se tek sedamdesetih godina prošlog stoljeća, i naročito 1995. i 1996. godine, kada se pristupilo sadnji odabranih alejnih stablašica, koje danas krasi ulice grada. Međutim tada nam je postalo jasno da se s izvornim stablašicama ne mogu zadovoljiti svi uvjeti suvremenog urbanizma. Zato smo prisiljeni potražiti i koristiti alohtone vrste, normalno, koje će zadovoljiti potrebne kriterije. U tom smislu predložene su i neke stablašice koje su se pokazale uspješne u našim urbanim stanišnim uvjetima, kao samci ili u skupinama i od njih se očekuje dobar uspjeh u drvoredima, ali na pažljivo odabranim mjestima.

ABSTRACT

The report is divided into two parts:

Historic survey of avenues or reminiscences of the past.

Looking to the future

We can speak with certainty about avenues existing in Split since 1847 when V. Andrić, a known architect, made the town plan also showing avenues of which the avenue of plane trees in Zagrebačka street exists today. There was a vigorous impetus for planting trees in the streets of Split in the twentieth of last century. On the quayside Hrvatskog narodnog preporoda mulberry trees (*Morus Alba*) were cut down and palm trees planted. Such palms, particularly the Canarian date palms (*Phoenix canariensis-Chabaud*) have been planted uncritically along the quaysides of coastal towns. The other, maybe even worse vigorous tree planting ardour in the streets of Split occurred after World War II. Then, in the manner of socialism a «super tree» was looked for that would meet all landscape and urban requirements: fast growth and finally wood that could be put to good use.

Canadian poplar (*Populus canadensis - Asch*) was selected which failed to meet the expectations and was also allergenic. The only right approach to trees planting in the streets of Split was that in the seventieth of last century and particularly in 1995 and 1996 when selected avenue trees were planted decorating the town streets today.

However, it became clear then that it is impossible to meet all that a modern town requires with authentic trees. Therefore we must look for allochthonous species that will meet all the required criteria. With this in mind some trees which have proved successful in our urban habitat conditions are suggested to be used individually or in groups and their successful growth is expected in avenues but in carefully selected places.

PREGLED POVIJESTI DRVOREDA ILI REMINISCENCIJA NA PROŠLOST

Prije osam godina, točnije 28. studenog 1996. u Splitu je pod pokroviteljstvom Poglavarstva grada, a u organizaciji "Parkova i nasada" održano savjetovanje pod naslovom "Drvored u jadranskom priobalju".

Na tom savjetovanju pokušalo se doći do spoznaje o vrstama stablašica za drvored na "istočnoj strani Jadrana".

Posebno se nametnulo osjetljivo pitanje krajobraznog uređenja obale ili pristništa jadranskih gradova, koje bi naglasilo njihovu prepoznatljivost, odnosno posebnost. Jasno je da odgovor nismo pronašli, ali je Savjetovanje u kojem su sudjelovali najpoznatiji hrvatski stručnjaci bilo vrlo poticajno, što se osjetilo u radu parkovnih poduzeća duž Jadrana.

Ovo sadašnje sudjelovanje je na neki način nastavak prethodnog, a moj referat nastavak izlaganja iz tog vremena.

Na ovom povijesnom prostoru, da se poslužim starom uzrečicom "Svi putevi vode u Rim", odnosno sve počinje rimskim osvajanjem i kolonizacijom ovih krajeva.

Rimljani su gradili ceste, a uz ceste sadili zelenilo.

Od toga vremena imamo ostatke rimskih cesta (1) ali i Tabula Peutingerianu (2), pa je za pretpostaviti da taj običaj sadnje nije preskočio ni ove krajeve.

O drvoredima na ovim prostorima sa sigurnošću možemo govoriti tek od 1847. godine kada je poznati splitski arhitekt V. Andrić izradio urbanistički plan grada (3).

Na tom planu koji je poštovan tijekom narednih godina, što dokazuju fotografije i ostaci stablašica, u stvari nema krajobraznog rješenja. Sade se isključivo stablašice strogo, ravno u drvoredima.

Iz toga vremena je vjerojatno današnji drvored platana *Platanus acerifolia* u današnjoj Zagrebačkoj ulici. Jasno tijekom vremena stradale platane su zamjenjivane.

Od ostalih drvoreda praktički nije ostalo ni jedno stablo.

Koje su bile vrste, odakle su nabavljene sadnice i njihova veličina, tehnologija sadnje i njegovanje, ostalo nam je nepoznato.

Ipak, sa sigurnošću možemo kazati da su na rivi bile murve-dudovi *Marus alba*-L. One su kasnije zamijenjene palmama raznih vrsta.

Najznačajniji događaj u sadnji drvoreda dogodio se poslije prvog svjetskog rata. U svojoj knjizi "Novi Split" B. Radića piše: "Raspravljalo se je mnogo o tom kako i čime da se zamijene ta stara dudova stabla i konačno, u suglasju s Uresnim Povjerenstvom, Općinsko Upraviteljstvo je donijelo odluku, da se dudov srvored obori i da ga se zamijeni karakterističnom tropskom florom paomama, koje će obali dati novi, mnoga ukusniji izgled" (4).

To je i učinjeno 1920-1922. godine. Tada je posječen prvi red starog dudovog drvoreda i posađeni na obali "veliki egzemplari paoma vrste *Phoenix canariensis* i *Pricharide filifera* i *P. robusta*, visine debla od 3-5 m".

Sadnja palmi bila je uspješnija. Svidjele su se građanima i njihova je sadnja nastavljena na Marmontovoj obali, ali i po gradu; čak i kokosova palma (5) na Botičevoj poljani (danas Trg Republike).

Ukupno su bile posađene 84 palme i to 48 *Phoenix canariensis*, 24 *Pritchardia* sp. (*Washingtonia* sp.) i 12 *Cocosa*. Preživjele su niz oštih zima, naročito 1928/1929. godine, samo palme na današnjoj Obali Hrvatskog narodnog preporoda, zaštićene visokim stmbenim zgradama i zidovima Dioklecijanove palače. Tijekom vremena većina od njih je stradala zbog raznih razloga. Od prvotne sadnje ostalo je par primjeraka izuzetno visokih za svoju vrstu.

Međutim sa sadnjom palmi se nije stalo već je ona počela prodirati u grad pa su i tu posađene 64 palme koje su propale, osim još uvijek postojeće *Washingtonia filifera* pred Hrvatskim narodnim kazalištem i 4 vašingtonije u Zrinsko-Frankopanskoj ulici, uz zgradu današnje Tehničke škole. To je i vrijeme velike sadnje drvoreda u Splitu, u knjizi se navodi točan broj posađenih alejnih stablašica, doduše s nešto iskrivljenim latinskim nazivljem, ali to moramo razumijeti jer autor nije ni botaničar ni krajobrazni arhitekt.

Ukupno je posađeno 719 stablašica vrste: bagrem - *Robinia pseudoacacia* "Bensiniana", česmina - *Quercos ilex*, platana - *Platanus orientalis*, košćele - *Celtis australis*, sofora - *Sophora japonica*, kanadske topole - *Populus canadiensis*, bijeloliska - *Populus alba*, tamaris - *Tamaris* sp., judić - *Cercis siliquastrum*.

Iz tog vremena mnogi drvoredi sačuvali su se do danas.

Tko je inicijator sadnje, projektant, odakle su nabavljene stablašice, tko ih je odabrao po vrstama, tehnologija sadnje i slično ostalo je nepoznato do danas. Jedno je sigurno, da je dio palmi nabavljen na otoku Visu, iz rasadnika veleposjedničke obitelji Doimi.

Značajni su ovo događaji za krajobraz grada Splita, ali i za njegov urbanizam i komunalu, jer grad postaje grad, a stablašice njegov neizostavan inventar, kao i u europskim gradovima, u početku s uresnom svrhom, a danas već i neophodnom ekološkom funkcijom.

Sadnja "paoma" pokrenula je jedan značajan trend, palmizaciju primorskih gradova.

Moramo se osvrnuti na ovaj negativan trend u krajobraznom uređenju pristaništa kojeg sam nazvao palmizacija jadranske obale.

Jer nakon Splita gdje god klimatske prilike dopuštaju sadi se u prvom redu palma *Phoenix canariensis*, koja je bez sumnje najotpornija, a i najstarija u upotrebi (s izuzetkom grmaste žumare). Tu i tamo se sade vašingtonija i to *Washingtonia filifera* i *W. robusta*, koja je osjetljiva na hladnoću. Od ove se vrste može naći po koji preživjeli samac, ostatak nekad ambicioznih drvoreda. Sadnja palmi na našoj obali postao je na neki način manirizam. On je odraz našeg mentaliteta, koji nekritički prima vrijednosti sa strane. Premda o tome mi krajobrazni stručnjaci nismo ni pitani, ni savjetovani, pa čak ni ne izvodimo radove već neka "novokomponirana" poduzeća. A zato je nažalost sjajan primjer Split koji zahvaljujući sadnji vašingtonija u trajektnom pristaništu ostavlja dojam neke tropske luke. O tom fenomenu moglo bi se puno pisati, ali to nije tema ovog referata. Uglavnom popularne rive zahvaljujući "palmizaciji" izgubile su autentičnost, ukoliko ne mislimo da je **tropolik** naša izvornost.

Iz tog vremena je ostao donekle sačuvan drvored česmine *Quercus ilex*, pomiješan s poljskim brijestom *Ulmus campestris* na današnjem Meštrovićevom šetalištu.

Jedan sličan događaj, ali nažalost još žalosniji dogodio se nakon 1945. godine. Za mlađu generaciju koja je ovdje u velikoj većini podsjetit ću ukratko na duh tog vremena.

Dakle, to nije vrijeme Nitchegovog nadčovjeka koji je "poražen u ratu", već nećeg sličnog, Gorkovog ili socijalističkog svečovjeka. Redaju se tako junaci koji kopaju najviše ugljena ili zidaju najviše cigle i postavljaju svjetske rekorde, ali ipak malo manje od nedostižnih drugova iz SSSR-a. Usput rečeno, to bi bilo vrlo opasno. U takvom ozračju sorealizma rodila se ideja o "super stablu" koje će biti lijepo, brzorastuće i kasnije vrlo korisno za industriju.

Tako je Split **topoliziran**, ne pitajući za ekološke, likovne pa i zdravstvene razloge. Riječ je o kanadskoj topoli *Populus canadensis*, koja uopće nije ispunila zahtjeve koji su se od nje očekivali. Dapače, u neodgovarajućim ekološkim uvjetima bile su bolesne i vrlo ružne drvom loše kakvoće i alergogene.

Međutim, kada sam 1971. godine dao nalog za sječju topole u Gundulićevom šetalištu i sadnji *Pinus halepensis-bilobora* bio sam vrlo grubo i organizirano napadnut.

Borovi i danas postoje i lijepo se razvijaju, a to je prva sadnja bilobora u našim urbanim središtima.

Moram reći da je vinovnik napada veliko ime naše struke i čuvat ću ga zbog poštovanja prema njemu, jer izgleda da je on bio jedan od pobornika sadnje topola.

U istoj ulici par godina kasnije, u gustoj sjeni stambenih višekatnica posađeni su divlji kesteni *Aesculus hippocastanum*, Začuđujuće, rezultati su izvanredni. Ipak je divlji kesten kontinentalna stablašica i nije joj mjeso u primorskim drvoredima, premda ne smijemo biti isključivi.

U tom vremenu nastojeći naglasiti sutentičnost jadranskog grada počeli smo sadnjom pinjola *Pinus pinea*. Drvored pinjola je u ulicama: Matice hrvatske, dijela A. G. Matoša i Hrvatske mornarice uz još neke pojedinačne preostale primjerke. Oni se sjajno razvijaju, dok su neki propali.

Naknadna analiza sadnje Instituta za jadranske kulture pokazala je da su uzroci propadanja u loše pripremljenoj sadnji te lošim sadnicama i slično.

Zlatne godine sadnje bile su 1995. i 1996. Na čelo općine došao je čovjek koji razumije grad. Glede struke Split je postao veliko radilište. Ukupno je tada u drvoredima posađeno 2077 stablašica (6).

Ovog puta poučeni prethodnim iskustvima nismo lutali. Nabavljene su i odabrane iz rasadnika Baldacci u Pistoji prvoklasne alejne stablašice. Primijenjena je nova tehnologija sadnje: vezivanje uz 3 obrađena koca, posebna zemljana smjesa, drenaža i otvor cijevi za zalijevanje. Birane su pretežito autohtone vrste, primjerice koščela - *Celtis australis*, 807 komada, česmina, crnika - *Quercus ilex*, 156 komada, ali uz more i veliki broj tamarisa - *Tamarix galica*, 400 komada.

Ljepotu, toplinu položaja i ekskluzivnost Bačvica naglasili smo sadnjom albicije - *Albizia julibrissin*, 89 komada. Posađene stablašice su redovito njegovane i zalijevane. Uspjeh sadnje je praktički 100 %. Zahvaljujući tom zahvatu Split razvojem poprima sve više izgled zelenog jadranskog grada. Poseban je i ulaz u Split, naročito s ulice Domovinskog rata. Ondje smo u središnjoj traci posadili žumare uronjene u sezonsko cvijeće, a sa strane ih prate česmine, a na nekim dijelovima postojeći borovi. Više je razloga bilo za ovu sadnju. Naime, središnjom trakom prolaze električni vodovi koje bi sadnja stablašica ugrozila. Osim toga nismo htjeli vizualno "zatvoriti" ulaz u grad.

Sve u svemu Split je po drvoredima postao prepoznatljiv.

POGLED U BUDUĆNOST

Budućnost drvoreda u Splitu nije riješena. Ostalo je pitanje izbora vrsta stablašica jer postojeći, da ga nazovem autohtoni, prilično je skroman, kao i prostori (trake) za sadnju (kako ih je nazvao naš poznati stručnjak D. Kiš, uličnih parkova). Točno je da postojećim autohtonim stablašicama ne možemo zadovoljiti sve uvjete koji se traže od drvoreda. Jer primorski grad ne možemo obući samo u košće - *Celtis australis* L., ni česmine - *Quercus ilex* L., pa ni u borove - *Pinus* sp, premda ove biljke najbolje zadovoljavaju likovno-ekološke uvjete sredine, a i funkcionalne zahtjeve.

Iz fundusa autohtone vegetacije mi nemamo drugih stablašica, premda imamo visokih grmova, ali oni pored problematičnog i sporog uzgoja ne mogu zadovoljiti funkcionalne zahtjeve.

Pratio sam pokušaj sadnje ovih grmova uzgojenih kao niske stablašice u starim ulicama, primjerice Rima, Pistoje i drugih talijanskih gradova. Sadnja nije dala pozitivne rezultate. Uostalom, povijesne jezgre ne trpe zelenilo, a nije im ni potrebno jer se suprostavlja jedinstvenosti i ljepoti arhitekture. Oni su ustvari ovdje uljezi u prošlost. Doduše po koje stablo na prikladnom mjestu i nebi toliko loše djelovalo, ali moramo dobro odvagnuti jer nikako ne smijemo narušiti osjećaj (duh) mjesta - **genius oci**. Htjeli ili ne, ali da bi zadovoljili složene suvremene, urbanističko-likovne i funkcionalne zahtjeve mi moramo posegnuti za tzv. egzotima, uvezenim biljkama, ali pri tome moramo paziti da ne narušimo urbanu izvornost. Dakle, dobra mješavina je pitanje osjećaja za struku. Nije to samo pitanje Jadrana i Sredozemlja, prvenstveno njegovog europskog dijela, već i krajobrazne struke u cjelini. Moramo odvagnuti dokle možemo popuštati tim egzotičnim utjecajima, u prvom redu tropskim, a da sačuvamo identitet, koji su već izgubili neki njegovi dijelovi, naručito turističke zone, popuštajući komercijalizmu.

I u našoj struci trebamo se čuvati globalizma koji u osnovi teži za poravnanjem različitosti (ali to je samo za plebs. Za odabrane je odabrano).

Na osnovi mojih zapažanja pored navedenih i upotrebljivanih vrsta predložio bi neke stablašice za koje možemo očekivati da bi dale dobre rezultate u jadranskoj zoni, doduše na pažljivo odabranim lokacijama:

Ailanthus glandulosa - Desef - pajasen, rajsko drvo

Albizzia ulibrissin - Durazz - albicija

Ceratonia siliqua L. - rogač

Euacalyptus globulus - Labill, eukaliptus
Eucalyptus viminalis - Labill, eukaliptus
Koerleuteria paniculata - Lax, keleterija
Lagerstroemia indicia - L, lagestremija
Liqustrum japonicum - Thunb. - japanska kalina
Magnolia grandiflora - L, magnolija
Melia azederach - L, melija
Morus alba L, bijeli dud
Olea europaea - L, var. sativa - Fiori - maslina
Parkinsonia aculeata - L, parkinsonija
Paulownia imperialis, - Planch, paulonija
Quercus pseudosuber - San, suplutnjak
Quercus pubecens - Wild, sladun, medunac
Schinus molle - L, paparovac

Pored gornjih vrsta još ima stablašica kojima bi bilo mjesto u našim drvoredima i koje bi odgovarale ovdašnjim ekološkim uvjetima.

Primjerice i gledičija - *Gleditschia triacanthos*-L. Pokazuje dobre rezultate uz navedeni divlji kesten - *Aesculus hippocastanum*-L, sofora - *Sofora japonica*-L. Možemo slobodno reći da je izbor drvorednih stablašica solidan, ali nedostaje nam iskustvo koje i nismo mogli steći u relativno kratkom ozbiljnom pristupu struci. Svakako za korištenje navedenih vrsta ne postoji univerzalni obrazac. Svaka od njih traži mikro lokaciju, posebno stanište.

Jer ako, primjerice, koristimo maslinu, zeleni pojas mora biti širok kako ona granama i plodovima ne bi ugrožavala promet.

A to prvenstveno ovisi i o urbanistima koji nam "ulične parkove" ostavljaju u uskim trakama, koje su usto prepune raznih vodova.

Dakle, pred nama je dugi put do afirmacije struke u svekolikom pogledu.

LITERATURA

- (1) Grgin, A. - Novi rimski miljokaz iz Donjokaštelanskog polja, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinski br.28/1929
- (2) B. - Rimsko carstvo, narodi i civilizacija, Jugoslavenska revija i Vuk Karadžić, Beograd 1980

Na strani 217 glede Tabule Peutingeriane piše: Umjetnik je nacrtao samo vrste drveća na Sredozemlju...

- (3) Povijesni arhiv Split, Arhiv mape za Istru i Dalmacijum mapa XIV, no.187
- (4) Radica, B. Novi Split - monografije grada Splita od 1918-1930 god. Split 1931. godine
- (5) Vjerojatno se radi o *Butia capitata* - Beec, sivi *cocos australis hort.*, a ne o pravom kokosu *Cocus nucifera-L.*
- (6) Grgurević D. - Drvored u jadranskom priobalju - Zbornik savjetovanja Split, 1997.

Adresa autora - Author`s address:

Primljeno - Received: 28. 02. 2004.

Dražen Grgurević, krajobrazni arhitekt
Rooseweltova 29
21 000 Split